

ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH VA YOSHLARNI AQLIY TARBIYALASH

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Ilmiy rahbar: Raxmatullayev Botir Sobir o'g'li

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari

Yusupova Muqaddas Boynazar qizi

Tolibova Xolidabonu Sharoffiddin qizi

Rahmatullayevbotir70@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-8327-7309>

Annotatsiya: *Maqolada ilmiy dunyoqarash va aqliy tarbiya jarayoni, yoshlarning intellektual, ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy rivojlanishidagi o'rni tahlil qilingan. Ilmiy dunyoqarash shaxsning bilim, tafakkur va e'tiqod tizimi orqali shakllanadi, aqliy tarbiya esa tafakkur, ijodiy qobiliyat va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat sifatida ko'rib chiqilgan. Maqolada sharq mutafakkirlari – fikrlari berilgan.– ilmiy dunyoqarash va aqliy tarbiya haqidagi fikrlari misol sifatida keltirilgan. Shuningdek, shaxs dunyoqarashini shakllantirish metod va vositalari, jumladan, muloqot, bahs-munozaralar, muammoli vaziyatlar, amaliy treninglar va mustaqil ilmiy izlanishlar orqali aqliy rivojlanishga erishish usullari ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Ilmiy dunyoqarash, aqliy tarbiya, ilmiy tafakkur, e'tiqod, yoshlarni tarbiya qilish, sharq mutafakkirlari, mustaqil fikrlash, pedagogik metodlar, intellektual rivojlanish, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar*

Аннотация: *В статье анализируется процесс формирования научного мировоззрения и умственного воспитания, а также их роль в интеллектуальном, нравственно-этическом и социальном развитии молодежи. Научное мировоззрение рассматривается как система знаний, мышления и убеждений личности, а умственное воспитание — как педагогическая деятельность, направленная на развитие мышления, творческих способностей и самостоятельного мышления. Приводятся примеры взглядов восточных мыслителей на научное мировоззрение и умственное воспитание. Также описаны методы и средства формирования мировоззрения личности, включая диалог, дискуссии, проблемные ситуации, практические тренинги и самостоятельные научные исследования, способствующие умственному развитию.*

Ключевые слова: *Научное мировоззрение, умственное воспитание, научное мышление, убеждения, воспитание молодежи, восточные мыслители, самостоятельное мышление, педагогические методы, интеллектуальное развитие, морально-этические ценности*

Abstract: *The article examines the process of forming a scientific worldview and intellectual education, as well as their role in the intellectual, moral-ethical, and social development of youth. A scientific worldview is considered as a system of knowledge, thinking, and beliefs of an individual, while intellectual education is viewed as*

pedagogical activity aimed at developing thinking, creative abilities, and independent thought. The article provides examples of Eastern thinkers' views on scientific worldview and intellectual education. It also outlines methods and tools for shaping an individual's worldview, including dialogue, discussions, problem-based situations, practical training, and independent scientific research, which contribute to intellectual development.

Keywords: *Scientific worldview, intellectual education, scientific thinking, beliefs, youth education, Eastern thinkers, independent thinking, pedagogical methods, intellectual development, moral-ethical values.*

Kirish

Ilmiy dunyoqarash va aqliy tarbiya – shaxsning fikrlash va tafakkurini rivojlantirishda muhim vositalardan biridir. Dunyoqarash shaxsning tabiat, jamiyat va ijtimoiy muhitni anglash, hayotiy qarorlar qabul qilish hamda mas’uliyatli harakat qilish qobiliyatini shakllantiradi. Bu, o‘z navbatida, shaxsning aqliy, ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy va estetik jihatdan rivojlanishiga xizmat qiladi. Ilmiy dunyoqarash shaxsning bilim, tafakkur va e’tiqod tizimi orqali shakllanadi. Bu tizim falsafiy, iqtisodiy, tabiiy, huquqiy, ekologik va ma’naviy-axloqiy bilimlar asosida barqaror bo‘lib, shaxsning hayotiy qarorlarida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy dunyoqarash va aqliy tarbiya

Ilmiy dunyoqarash shaxsning bilimlarini uzluksiz rivojlantirish, ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etish va mavjud bilimlarni hayotiy masalalarga tatbiq etish bilan bog‘liq. Shaxsning dunyoqarashi tizimli, izchil va maqsadga muvofiq shakllanadi. Bu jarayonda yosh avlod ta’lim muassasalarida tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar orqali bilimlarni chuqur o‘zlashtiradi.

Aqliy tarbiya esa shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiya sohalaridagi yutuqlar haqida bilim berish, tafakkur va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatdir. Bu jarayon quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

Ilmiy bilimlarni berish va ularni o‘zlashtirishga ongli munosabatni shakllantirish.

Mavjud bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Doimiy ravishda bilimlarni boyitish va izlanish tuyg‘usini shakllantirish.

Nutq, diqqat, xotira, tafakkur va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish.

Mustaqil fikrlash va mantiqiy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini o‘stirish.

Aqliy tarbiya natijasida shaxsda ilmiy tafakkur shakllanadi. Ilmiy tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuqori shakli bo‘lib, ijtimoiy voqea-hodisalarni ilmiy asosda anglashga imkon beradi. Bu tafakkur shaxsning bilimlarni tahlil qilish, solishtirish va yangi g‘oyalar yaratish qobiliyatini rivojlantiradi.

E’tiqod va dunyoqarash

E’tiqod dunyoqarashning barqaror shakli bo‘lib, shaxsning ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini belgilaydi. E’tiqod rivojlanishi bir necha bosqichda kechadi: dastlab u

beqaror va vaziyatga bog'liq bo'ladi, keyin esa barqaror axloqiy tamoyilga aylanadi, nihoyat esa barcha vaziyatlarda ustuvor prinsip sifatida qoladi. Shaxs ilmiy bilimlarni amaliyotda qo'llash orqali e'tiqodga ega bo'ladi va o'z qarorlarida ma'naviy-axloqiy tamoyillarga amal qiladi.

Sharq mutafakkirlarining aqliy tarbiya haqidagi fikrlari

Sharq mutafakkirlari – Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy kabi olimlar – ilmiy dunyoqarash va aqliy tarbiya muhimligini alohida ta'kidlagan.

Abu Nasr Forobiyning e'tiroficha, inson aqli, fikri uning ruhiy jihatdan yuksalishining mahsulidir. Inson bilimlarni o'zlashtirar ekan, borliqda tirik mavjudotning yaratilish tarixigacha bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtira oladi, ularni yaratadi, ilmiy jihatdan asoslaydi.

Allomaning mazkur fikrlarini davom ettirgan holda Abu Rayhon Beruniy quyidagilarni ilgari suradi: «Inson narsa va hodisalarning faqat tashqi sifati hamda xususiyatlari haqida bilim olmay, balki tafakkuri, aqli tufayli narsa va hodisalarni taqqoslaydi, bir-biri-bilan solishtirib ko'radi, o'z bilimlarining chinligini aniqlaydi». Mutafakkir, shuningdek, odamlar tomonidan bilimlarni o'zlashtirilib borishi yangi bilimlarning yaratilishiga olib kelishini aytadi: «Ilmlar ko'pdir. Ular zamon iqqbolli

bo'lib, turli fikr va xotiralar ularga qo'shilib borsa, ko'payadi. Odamlarning ilmlarga rag'bat qilishi, ilmlarni va ilm ahllarini hurmatlashi o'sha iqqbolning belgisidir. (Ayniqsa) hukmron kishilarning ilm ahlini hurmat qilishi turli ilmlarning ko'payishiga sabab bo'ladi».

Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida bilim tushunchasiga sharh berish bilan birga bilimning chuqur o'zlashtirilishi donishmandlik ekanligini alohida qayd etadi: «Ilm narsalarning inson aqli yordami bilan o'rganilishidir. Bilim deb esa, narsalarni idrok qilishga aytiladi. Bu shundayki, inson aqli uni xato va yo'ldan toymasdan turib unga erishishi kerak bo'ladigan narsadir. Bordiyu, bu dalillar ochiq-oydin bo'lsayu,

isbotlar chinakamiga bo'lsa, u holda bunga hikmat — donishmandlik deyildi».

Alisher Navoiy bilimlarni izchil, uzluksiz o'zlashtirish zarurligini uqtiradi. Shuningdek, ilm o'rganish mashaqqatli yumush bo'lib, uni o'rganishda ayrim qiyinchiliklarni yengib o'tishga to'g'ri kelishi, bu yo'lda chidamli, qanoatli, bardoshli bo'lish orqaligina mukammal bilimga ega bo'lish mumkinligini ta'kidlaydi

Dunyoqarashni shakllantirishning metod va vositalari

Shaxs dunyoqarashini shakllantirishda turli metod va vositalar qo'llaniladi:

Muloqot, suhbat va bahs-munozaralar.

Muammoli vaziyatlar orqali fikrlashga undash.

Debatlar, amaliy treninglar va ishchanlik o'yinlari.

Mustaqil ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar.

Tanqidiy fikrlash va shaxsiy qarashlarni asoslash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Ta'lim-tarbiyani tashkil etish jarayonida fanlararo aloqadorlik, ijtimoiy va tabiiy omillarning o'zaro muvofiq kelishiga erishish omillari, atrof-muhit hamda ijtimoiy

munosabatlar ta'sirida shaxs kamolotini ta'minlashga erishish imkoniyatlaridan unumli foydalanishga intilish maqsadga muvofiqdir. Ta'lim muassasalarida o'quv predmetlari sifatida tavsiya etilgan fanlar asoslarining o'quvchilar tomonidan chuqur o'zlashtirilishi ularda keng dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradi. O'qituvchilar o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllanishi xususida g'amxo'rlik qila borib, doimiy ravishda ular tomonidan o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni amaliyotda qo'llay olinishiga e'tibor berishlari zarur. Fan o'qituvchilari u yoki bu qonuniyatlar va ularning mohiyati bilan o'quvchilarni tanishtirib borar ekanlar, o'quvchilarga turli hayotiy vaziyatlarda ulardan foydalanish yoki ularga tayanib ish

ko'rish lozimligini tushuntirib borishlari kerak.

Dunyoqarashning shakllanishida jamiyatda ustuvor o'rin tutgan mafkuraviy g'oyalar va ularning mohiyatidan to'laqonli xabardor bo'lish o'ziga xos ahamiyatga ega. Shu bois ta'lim muassasalarida yo'lga qo'yilayotgana'tlim-tarbiya, xususan, ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar asoslari mohiyati bilan o'quvchilarni tanishtirish jarayonida O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy hayotida bosh mezon sifatida e'tirof etilgan milliy istiqloq g'oyasi va mafkura mazmunida ilgari surilgan qarashlar xususida batafsil ma'lumotlar berib borish, ularga nisbatan o'quvchilarda muayyan

munosabatni shakllantirish pedagogik jihatdan samarali yo'l hisoblanadi.

Xulosa

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish va yoshlarni aqliy tarbiyalash – bu ularni nafaqat bilim bilan, balki mantiqiy, tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyati bilan ham boyitadigan jarayon. Yoshlar ilmiy usullar, tajriba va dalillarga tayangan holda fikr yuritishni o'rganadilar, bu esa ularning qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Shu tariqa, ilmiy dunyoqarash yoshlarni jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatini anglashga, yangi bilimlar yaratishga va mavjud bilimlarni tanqidiy baholashga yo'naltiradi. Natijada, ilmiy dunyoqarash asosida tarbiyalangan yoshlar shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishda faol bo'lib, jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishga hissa qo'shadi. Bu esa kelajak avlodning tafakkuri, ijodiy yondashuvi va qaror qabul qilish qobiliyatini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.J.Hasanboyev , X. A To'raqululov, I.Sh.Alqarov, N.O'.Usmanov.2011. "Pedagogika" "Noshir " 2011.

2.A.Musurmanova, X.Ibragimov , O.Jamoliddinova,K.Risqulova, S.Yo'ldosheva, A.Jumayev, F.Babashev, P.Isamova, S.Sharipova, G. Salohiddinova. K.Todjibayeva 2020. "O'zkitobsavdonashriyoti"

3.Abdullaev Sh. 2018 "Pedagogika asoslari". Toshkent: O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti nashriyoti.

4.Ahmedov B. 2016. “Tarbiya nazariyasi va metodikasi.” Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.

5.Islomov T. 2019. Psixologiya asoslari. Toshkent: “Tafakkur” nashriyoti.

Karimov M. 2020. Milliy tarbiya va madaniyat. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.

6.Sultonov D. 2017. Falsafa va tarbiya. Toshkent: O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.

7.To‘raev N. 2015. Axloqiy tarbiya asoslari. Toshkent: “Ma’naviyat” nashriyoti. Zokirov, O. 2018. Tarbiya jarayonining ijtimoiy-psixologik asoslari. Toshkent: “Yangi avlod” nashriyoti.

8.Ziyoev A. (2016). O‘zbekiston pedagogik an‘analarida tarbiya. Toshkent: “Sharq” nashriyoti.